

Від “кримінальної революції” до “кримінального суспільства”¹

Анотація

Стаття є логічним продовженням попередньої публікації (“Кримінальна революція як соціетальний чинник”, 2008). Автор доходить висновку, що Україна перетворилася на “кримінальне суспільство”, розглядаються ознаки такого суспільства і феномен приходу до влади “кримінальної еліти”. Особливістю взяття влади виявилася “приватизація” державного апарату, правоохоронної системи, які перетворилися на знаряддя кримінального правлячого класу. Розглядається унікальне явище — проєкції кримінальних традицій і субкультурних норм на громадське життя сучасної України. Зазначається, що основною соціально-політичною суперечністю в найближчі роки залишатиметься конфлікт кримінального правлячого класу і громадянського суспільства.

Ключові слова: кримінальна революція, кримінальне суспільство, кримінальна еліта, кримінальний правлячий клас

У 2008 році вийшла друком моя стаття “Кримінальна революція” як соціетальний чинник², де розглядався кримінальний аспект трансформаційних процесів в Україні. Аналіз зводився до того, що масові кримінальні практики виявилися каталізатором руйнації колишніх соціалістичних

¹ Стаття надійшла до редакції у грудні 2013 року, і автор вирішив не змінювати її зміст. Читач зможе дійти самостійних висновків щодо розвитку конфлікту між “кримінальним правлячим класом” і громадянським суспільством, а також стосовно фатальних наслідків для України перебування у владі “кримінальної еліти”. — Прим. ред.

² Див.: [Рущенко, 2008].

відносин і зумовили специфічний український шлях до “світлого капіталістичного майбутнього”. “Кримінальний джин”, що вирвався із пляшки, сам по собі до посудини не повернеться. У попередній статті, коли неясними залишалися сценарії тренда “кримінальної революції”, було здійснено спробу сформулювати кілька варіантів розвитку подій. П’ять минулих років, передусім події, які сталися після президентських виборів 2010 року, дають підстави для висновку, що один із запропонованих сценаріїв, мабуть, виявився найреалістичнішим. Тоді він у стислому формулюванні звучав так: *“доведення “кримінальної революції” до логічного фіналу, коли кримінальний порядок стає формою або субститутом соціального порядку”*. Не буду повторювати всі ознаки такого перебігу подій, але один момент все одно процитую: “...до влади остаточно приходять герої “кримінальної революції”, вони рішуче і цілеспрямовано встановлюють новий порядок за власними “поняттями”, ... обмежують згідно з власними уявленнями свободу преси і телебачення і їхніми засобами міфологізують власні фігури, утверджують систему неформальних, але де-факто дозволених практик (хто кому і за що сплачує, скільки коштує посада, з яким статком може жити той чи інший чиновник)” [Рущенко, 2008: с. 208]. Отже, соціальний порядок може набувати форми кримінального порядку, хоча з теоретичної точки зору тут залишається багато неясного, що вимагає соціологічної інтерпретації. Для початку приймемо гіпотезу: сучасне українське суспільство набуло рис “кримінального суспільства” як різновиду капіталістичної системи, що зустрічається в країнах третього світу, де громадське життя включає численні елементи кримінального як форми соціального.

Як можливе “кримінальне суспільство”?

Я свідомо переінакшив назву відомої статті Г.Зимеля (“Як можливе суспільство?” [Зиммель, 1994]), щоб за прикладом німецького соціолога-класика зайнятися анатомією соціальності, але застосовно до свого предмета дослідження. Сполучення поняття “суспільство” із предикатами — “демократичне”, “тоталітарне”, “рабовласницьке”, “ісламське”, “відкрите”, “інформаційне” та багатьма іншими дефініціями — міцно ввійшло в наукову традицію. У рамках цієї традиції ми не бачимо нічого поганого в тому, щоб увести в соціологічний тезаурус термін “кримінальне суспільство”. Разом із тим такі визначення вказують лишень на чисті ідеальні типи і не вичерпують всебічного і глибокого змісту соціальності.

Суспільство можна уявити за аналогією зі структурою будівлі, де є “фундамент” (переважно прихована і рутинна повсякденна сфера соціальних відносин, звички і традиції, осередок усього консервативного й архетипічного); далі — “стіни та перекриття”, час від часу перебудовувані реформаторами (актуальні інститути, політична організація, державне життя); і, образно кажучи, зовнішній декор — “фарбування будівлі, ліпнина і прикраси” (це те, як саме суспільство намагається репрезентувати себе у своїх месиджах як зовнішньому світу, так і власним громадянам). Усі три частини “будівлі” можуть органічно взаємодоповнювати одна одну чи помітно дисонувати. За доби модерну різні швидкості розвитку призводять до того, що

вказані три конструкти соціальності незрідка перебувають на різних стадіях. Модернізація публічної сфери випереджає еволюційний і неквапливий розвиток фундаментальних структур. Хоча й у повсякденному житті спостерігаються “прориви” під впливом таких зовнішніх чинників, як сексуальна революція, філософія масового споживання, продукти із супермаркету, фаст-фуд, Інтернет укупі з віртуальними соціальними мережами тощо. Метафора будівлі потрібна, щоб наголосити: коли йдеться про “кримінальну революцію” і гіпотезу “кримінального суспільства”, не слід вважати, що впродовж кількох років чи десятиліть суспільство могло змінитися тотально в усіх своїх складових. Структурні зміни стосуються здебільшого публічної (передусім економічної та політичної) сфери. Водночас суспільство намагається зберегти пристойний зовнішній антураж. Наприклад, залишається чинною Конституція, де вже в першій статті із пафосом декларується: “Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава”. Формулювання слабко відповідає реальності державного життя, це типовий ідеологічний конструкт, вивіска на фасаді, якій не варто довіряти. Ближче до істини було б, скажімо, таке твердження: “Україна є напівсуверенна і певною мірою залежна, корумпована та криміналізована, соціально несправедлива (олігархічна), свавільна та обмежено демократична держава”. Хоч і це визначення не є вичерпним, адже жодна дефініція не відображає всіх аспектів складної системи.

Словосполучення “злочинне (кримінальне) суспільство” використовують у науковій практиці деякі кримінологи для аналізу соціуму злочинців і розвитку тези про “глобалізацію” злочинності [Горшенков, Долгова, 2003; Долгова, 2003], а також публіцисти як яскраву метафору [Цейтлин, 1999]. Близько сорока років тому американський кримінолог-соціолог Едвін Шур видав відому книгу під назвою “Наше злочинне суспільство (соціальні і правові джерела злочинності в Америці)” [Шур, 1977]. Але автор говорив не про інститути і структури, а про низку причин, які закладені в самій капіталістичній суспільній системі і не можуть не продукувати злочинність і злочинців. Наприклад, такі чесноти і цінності Америки, як динамізм, індивідуалізм, конкуренція й особистий статок, “можуть створити певні стимули, що штовхають індивідів на злочин” [Шур, 1977: с. 38]. Загалом це добре відома істина; корені злочинності вплетені в соціальне життя, саме це дало підстави Е.Дюркгайму говорити про злочинність як соціальний факт на всі часи і для всіх суспільств. Але справедливим є й те, що суспільство, побудувавши інститути моралі, релігії, права, навчилася ізолювати злочинність, тримати її, образно кажучи, у вузді, не випускати злочинців із кримінального андеграунда, пропонуючи їм на вибір: або кримінальне підпілля, або місця позбавлення волі. Не може йтися про масовий допуск злочинців у такі сфери, як освіта, політика, ідеологія. Сучасні розвинені демократії включають “правило виключення”, не допускаючи до участі в передвиборчій боротьбі людей з кримінальним минулим, сумнівними зв’язками і темною біографією. Для цього включають механізми партійних фільтрів і громадської думки, можуть також юридично накладати заборони на висування кандидатами тих осіб, котрі відбували карне покарання. Представники криміналітету, мафіози не можуть сподіватися на те, щоб трансформувати від-

носини й інститути “під себе”, займатися соціальним конструюванням у масштабах усієї соціальної системи. Утім, будь-які правила в соціальному житті мають свої винятки. Якщо відбувається протилежне, “правило виключення” не існує або не спрацьовує, тоді з’являються умови для “кримінального суспільства”.

Чи можна виміряти рівень кримінальності суспільства? Формальні показники поліцейської або судової статистики тут неефективні. Вони лише побічно підтверджують факт флуктуації рівнів загальної злочинності й не є інструментом якісного вимірювання. Перспективним, хоча й методично складним і тривалим, шляхом може бути вимірювання за окремими соціальними полями. Суспільство — це мозаїка нескінченних у своїй чисельності соціальних полів, що в сумі утворюють тотальний соціальний простір. Однорідні соціальні поля можна об’єднувати в сектори. У структурі нормально організованого суспільства, поза сумнівом, мають існувати численні осередки, практично вільні від злочинності (наслідки “правила виключення”). А тепер подумки уявімо карту, яка б відображала рівень кримінальності суспільства. Вона могла б мати стільникову структуру, де кожна комірка пофарбована у відтінок сірого, що вказує на рівень криміналізації відповідного соціального підпростору. Умовно білий (чистий) сегмент означає, що в даному соціальному полі практично відсутні агенти, пов’язані зі злочинністю, індивіди можуть займатися тим чи іншим видом діяльності, не вдаючись до кримінальних практик і не стикаючись зі злочинцями. Злочин у такому сегменті — рідкісний виняток, зумовлений не сценарієм діяльності, а, наприклад, уродженою соціопатією конкретного індивіда. Сірі комірки означають, що в даному сегменті є внутрішні умови для злочинності та свої типові злочинці, а насиченість сірого відтінку залежить від низки чинників, котрі актуалізують або придушують злочинність. Чорні комірки — це ті сектори, де діяльність у принципі неможлива без використання кримінальних практик, де агенти або самі є злочинцями, або змушені постійно вступати з ними в соціальні контакти. Наприклад, не можна в принципі займатися бізнесом “чесно”, не можна отримати посаду законним шляхом, а необхідно її купити, неможливо одержати диплом без незаконних платежів, не можна захистити дисертацію, якщо йдеш “прямим шляхом”, тощо. Кримінальна карта суспільства для простоти сприйняття може мати монохромне забарвлення за принципом: “є” чи “ні” та наскільки системними і невідворотними є злочинні діяння в кожному із сегментів. У складнішому варіанті необхідно користуватися колірною гамою, оскільки види злочинів у кожному сегменті можуть мати свою специфіку. Теоретично ми можемо розробити методики і здійснити більш-менш достовірні соціологічні вимірювання щодо кожного зі значимих суспільних секторів, хоч це й важка (з точки зору масштабів і витрат) робота. Є кілька показників, котрі можна виміряти шляхом спостереження чи опитувальними технологіями. Але така робота мало кого може зацікавити в теперішній ситуації, тим паче не правоохоронну систему, котра наче вогню боїться інформації щодо незареєстрованої злочинності.

Для розуміння специфіки кримінальної карти сучасного українського суспільства подумки порівняймо її з аналогічною структурою радянського

періоду. Які відтінки домінували на карті в останні десятиліття “великої епохи”? Багато секторів економіки, професійної діяльності мали, безумовно, світлі тони: робітник на машинобудівному підприємстві, банківський працівник, учений у лабораторії, викладач у вищій школі та багато інших агентів соціальних полів могли все життя працювати, не стикаючись із криміналом, не вступаючи у злочинні зв’язки, не побачивши поруч злочинця. Існували сектори, де специфічна за радянської доби злочинність була фактично умовою діяльності. Це, зокрема, стосувалося торгівлі й узагалі сфери розподілу матеріальних благ. У правоохоронній системі ситуація була неоднозначною і залежала від епохи і політико-ідеологічних настанов; але там завжди, навіть поза рамками періоду масових репресій, використовувалися практики, про які простим смертним краще було не знати. Одначе посадова корупція була радше винятком або ж мала зовсім “дитячий” характер порівняно із теперішнім часом. Радянський період нас цікавить як деяка вихідна матриця, адже кримінальний “транзит” відштовхувався від цієї умовної карти. Інтерес також становить те, наскільки українці з їхніми ментальними й архетиповими настановами потенційно можуть жити в умовно “чистих полях”, тобто поза криміналом. Було б вельми песимістично пояснити те, що відбувається, базовою схильністю співвітчизників до злочинності. Саме історія, традиції українських громад уселяють стриманий оптимізм, якщо дивитися в майбутнє і розмірковувати про шляхи виходу зі сформованої ситуації.

Ми практично не бачимо сьогодні комірок, забарвлених у світлі тони: переважне забарвлення — насичений сірий і чорний. Ідеться, ясна річ, про латентну злочинність, що стала невіддільною частиною нашого життя і морально деморалізувала широкі верстви населення, насамперед молоде покоління, що сприймає злочинність як невіддільну складову сценаріїв поведінки. У структурі української злочинності є абсолютна домінанта — корупція в різноманітних видах і формах. За даними міжнародної організації Transparency International Україна лідирує в Європі за темпами поширення корупції і посідає 144 місце серед 177 країн у світовому рейтингу корупції [Україна, s. a.]. Коефіцієнт латентності за корупційними діями має сюрреалістичну величину в тисячі й десятки тисяч одиниць. Тільки мізерна частина таких злочинів поза рамками системної й інституціоналізованої корупції стає надбанням гласності та предметом карних розслідувань. Корупція буквально заповонила всю публічну сферу, де під нею вибудовується конфігурація суспільної будівлі. Це відбулося стрімко і лавиноподібно. Цікаво, що решта два поверхи суспільної будівлі нібито поза корупцією. Як і раніше в сімейно-побутовій сфері, у первинних групах вельми поширені відносини, ґрунтовані на дружбі, взаємній підтримці, сімейних і родинних зв’язках, піклуванні, соціальному захисті. Звісно, псування (саме таке початкове значення латинського слова *corruptio*) приходять і в цю сферу, наприклад, дедалі більшою стає кількість кинутих батьками дітей. Але загалом “фундамент” — більш-менш стійка сфера, яка захищає суспільство в цілому від короткочасних інституціональних коливань. Цікаво й те, що “вивіска” суспільства намагається зберігати видимість добробуту і демонструє рішучість у боротьбі з корупцією. За останні роки чого тільки не робили

в рамках політики “чисті руки”: скликали наради та колеги на найвищому рівні з питань боротьби з корупцією, змінювали (посилювали) карне законодавство, видавали суворі накази по відомствах і міністерствах, але незмінно... рівні латентної корупції та її ставки зростали. У суспільний лексикон міцно ввійшли корупційні терміни: “доляшка”, “откат”, “распил” тощо. Але тільки останніми роками масова низова корупція набула свого остаточного системного оформлення, корупція перетворилася на символ української суспільної системи. Це і є, на мій погляд, головною ознакою “кримінального суспільства” по-українському. Звісно, мотив корупції є універсальним і могутнім — збагачення без інвестицій і суспільно корисної економічної діяльності. Але перетворення корупції на символ та інструмент державного правління, безумовно, не було випадковим. Потрібні були творці цієї системи, люди з кримінальним талантом і способом мислення, щоби хаотичний і самовідтворюваний процес перетворити на інституціональну складову соціального життя на всіх його поверхах. Важливою складовою концепції “кримінального суспільства” є якісний аналіз політичного класу та розуміння природи “архітекторів” кримінальної соціальності.

Чи здатен криміналітет панувати?

Чи можуть люди із кримінальним минулим (і теперішнім) і відповідним типом свідомості бути ефективними менеджерами, політиками, управляти державою? Для відповіді на поставлене запитання скористаймося кримінологічними спостереженнями. Для цілей аналізу обмежимо соціум злочинців його ядром — професіональними злочинцями, членами мафіозних організацій, рецидивістами, індивідами із кримінальним типом особистості. Саме вихід цих фігурантів на широку соціальну арену може мати соціетальні наслідки, частково видозмінювати суспільну систему. Соціум злочинців може видаватися для невтоємних спостерігачів чимось сірим та однорідним у своїй людській масі. Насправді він має свою вертикальну структуру, що нагадує класичну соціальну піраміду із властивим їй поділом на вищий, середній, нижчий класи, а також власними маргінальними верствами. Нижчі верстви злочинців складаються з особистостей, котрі діють під певним проводом і не здатні відігравати самостійну суспільну роль; це люди з примітивними потребами і запитами, інтелектуально обмежені, зі слабкими вольовими якостями, зокрема різні компульсивні психопати, залежні типи, виродженці зі слабкими адаптивними здібностями. Умовно середня категорія — це індивіди, не позбавлені ініціативи, здорового глузду, здатні до раціонального планування, спроможні очолювати невеликі кримінальні групи найрізноманітнішої спрямованості. А от верхівка — це злочинці, здатні нав'язати свою волю іншим індивідам, цілеспрямовані, мобільні, зухвалі, вони незрідка вирізняються деякою освіченістю або прагнуть розширити свій кругозір. Це і є “кримінальна еліта”, яка об'єднує природжених організаторів злочинної спільноти; вона за певних сприятливих умов здатна не тільки розбудовувати таємні кримінальні імперії, а й відігравати вагомий суспільну роль. Свою обдарованість верхівка злочинного світу (“кольорова масть” на кримінальному сленгу) неодноразово демонструвала

в місцях позбавлення волі. Залишаючись формально у статусі безправних арештантів, представники “кримінальної еліти” нерідко нав’язували свою волю не тільки всім “сидельцям”, а й адміністрації виправних установ. За цією ознакою в’язниці і табори поділялися на “червоні” і “чорні”. “Червоні” перебували під контролем адміністрації і так званого “активу” (вони носили червоні пов’язки на бушлатах); “чорні” були під владою “карної еліти” (у таких “блатарів” в одязі не мало бути нічого червоного кольору). Цікаво, що такий неформальний поділ місць позбавлення волі зберігся в Україні дотепер. Щоправда, представники “кримінальної еліти” в місцях позбавлення волі перебувають нечасто.

До 1990-х років існувало чітке правило самообмеження кримінальників, свого роду табу, на політику та будь-яку громадську діяльність. “Злодійський закон” забороняв служити в армії, брати зброю з рук держави, мати контакти з офіційними особами, насамперед із представниками правоохоронних структур, займатися політичною діяльністю, читати газети тощо. Напевно, в таборах кримінальники бачили перед собою сумні наслідки політики на прикладі доль засуджених за 58-ю статтею, яких держава утримувала в умовах каторги без надії на амністію чи навіть звільнення наприкінці призначеного судом терміну. Разом із тим “блатарі” вважалися “соціально близькими”, тобто пролетарями, які схилили й підлягають “перековуванню”. Ще раніше вкрай негативний досвід входження в політику і виконання суспільної ролі мав лідер карної Одеси Мойсей Вінницький (Японець, Япончик). Короткочасна співпраця з більшовиками закінчилася тим, що кримінальний авторитет був 1919-го розстріляний владою. Сучасники зазначали, що цей факт справив дуже сильне враження на кримінальні кола. Отже, жодної політики, повна ізоляція від держави і публічної сфери — золоте правило кримінальників. Табу на політику було знято у 1990-ті роки, коли еліта злочинного світу усвідомила, що епоха капіталізму забезпечує безпрецедентні можливості, але скористатися ними можна тільки з висот політичної й адміністративної влади. Колишні правила було забуто, що вкотре підтверджує високу адаптивність кримінальних елементів.

Перший етап “кримінальної революції” був ознаменований “війною на асфальті”, коли формувалися кримінальні групи та спільноти, брали “під дах” бізнес, вступали в жорстокі сутички між собою [Кузин, 2006]. В Україні вимальовувалися центри кримінальної активності — Донецьк, Київ, Сімферополь, їх “наздоганяли” Одеса, Харків, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кривий Ріг. У численних кривавих протистояннях за законами дарвінізму був загартований сучасний кадр “кримінальної еліти”. Жодна інша соціальна група сучасної України не пройшла такого добору буквально на генетичному рівні, як ця. Другий етап — період легалізації та боротьби за владу; він стартує уже у другій половині 1990-х. Мета ставилася глобальна — захоплення державної влади на всіх рівнях. “Кримінальна еліта” на другому етапі проявила свої “найкращі” якості: воля до влади й жага по-справжньому великих грошей зробили те, про що ніколи й не мріяли їхні попередники в табірних бушлатах.

Похід у владу до цього часу спирався на кілька ресурсів. По-перше, велику роль відіграв первинний капітал, добутий кримінальними шляхами у

1990-ті роки, його починають використовувати як інвестицію в політику, що мала окупити себе і принести надприбутки в найближчому майбутньому. Гроші виявилися настільки потужним чинником, що повсюдно заміняли пряме насильство — звичний інструментальний засіб у руках мафії. Але кримінальне насильство не виключалося й трималося в запасі як останній аргумент. По-друге, не можна не відзначити цілеспрямованість і потужну волю до влади “кримінальної еліти” (саме в цей час багато професіоналів, інтелігенція розчарувалися в політиці, громадські рухи потроху вщухали, партії громадянського суспільства були доволі слабкими). Не варто недооцінювати й соціально-психологічний чинник; кримінальна еліта у вольовому плані вочевидь перевершувала інших фігурантів: колишні партійні і комсомольські кадри, генералітет, новоявлені бізнесмени повсюдно їй програвали в разі особистих зіткнень і капітулювали, чим розчищували шлях “новій силі”. По-третє, вони знайшли свою соціальну базу, спираючись на зубожілі маси, використовуючи патерналізм і клієнтистські відносини. Це добре відома традиція мафіозних структур: популізм і маніпулювання місцевими пауперами. Так верховодять кримінальні синдикати в Центральній і Південній Америці, коли наркобарони знаходять підтримку у місцевого населення в районах бідноти, фавелах, роздаючи подачки, фінансуючи спортивні клуби, засновуючи свої стипендії, влаштовуючи релігійні святкування тощо. У результаті місцевому мафіозі, “хрещеному батькові”, дуже легко набрати потрібну кількість голосів на виборах і здобути офіційний статус.

Назагал “кримінальній еліті” варто віддати належне — була максимальна концентрація на поставленому завданні, й у цьому виявилися певні особистісні якості, відточені нещадною війною за виживання у 1990-ті. Професійний злочинець — це печатка на все життя. Хоч би якими були здобуті статуси і зовнішній образ, але фундаментальні особистісні, ціннісні й психологічні структури залишаються незмінними. От чому оцінювати думки і вчинки сучасної політичної еліти треба крізь призму психологічного портрета лідера кримінального світу. Почнімо з простого. Ці люди ніколи не шаріють. Сором несумісний з їхньою першою професією. На шляху до неї була первинна селекція: всі, кого могло терзати сумління, подібно до синдрому Раскольникова, який не був професійним злочинцем, вибраковувалися, і такі фігуранти не ставали справжніми професіоналами. Далі — брехня як інструмент і спосіб досягнення мети. При цьому дуже зручно, якщо вмієш збрехати і не зашарітися. Професіональна властивість шахраїв, але водночас корисна риса для політиків. Інша ціннісна структура: жодного альтруїзму, головні цінності — гроші та земні матеріальні блага. Такій людині незрозумілі загальнолюдські, національні чи інші суспільні цінності. Вони просто кепкують з людей, котрі можуть ставити перед собою не-еогоїстичні завдання. Духовний світ нерідко включає псевдорелігійність. Вони можуть жертвувати гроші на церкву, хреститися, прикрашати житло дорогими іконами, водити дружбу з попами, але залишаються язичниками доби дикунства (за Морганом). Бог для них — це тотем, який завжди на їхньому боці. Після вбивства чи вдалого пограбування — саме час піти до церкви й дати грошей (позаяк батюшки не відмовляються й радо беруть від

усіх). Вони вважають, що уклали договір із Богом за принципом: “я — тобі, ти — мені”. Нічого спільного з християнством це не має і сягає корінням примітивного егоїзму доби дикунства. Ці люди не розуміють смислу діалогу, їхня філософія: або напад, або втеча. Нападають — коли відчують перевагу і безкарність, краще вночі; втікають — бо за своєю внутрішньою природою є боягузливими матеріалістами. Отже, середини не буває, адже про що можна дискутувати з жертвою чи поліцейським? Щоправда, деякі з них мають навички НЛП, це стосується, зокрема, шахраїв, “наперсточників”, котрим було необхідне вміння заговорити зуби жертві (“зачитувати” — на сленгу) й піти з грошима. І, ясна річ, жорстокість. Злочинний промисел вчить ніколи не співчувати жертві, тобто жодної емпатії, людина розглядається як об’єкт нападу, перешкода чи небезпека. І ще... зневага до “фраєрів” (наукова спільнота, соціологи також потрапляють до цієї широкої категорії); насправді злодії завжди вважали себе обраною частиною людства, що має право на свій спосіб життя і блага за рахунок “фраєрів”, яким по життю призначено гнути спину і наймитувати. Їхній погляд такий: вони — особлива раса людей, за своєю природою вона вища за інші, і її представники наділені винятковими правами брати те, що заманеться, і заразом придушувати опір “фраєрів”. Іноді ця філософія обраності й винятковості “не для преси” проривається назовні. В інтерв’ю часопису “Власть денег” народний депутат від Партії регіонів Олександр Пресман заявив, що Україні просто необхідні кримінальні авторитети. “Майже все, що пишуть про цих людей, — неправда. Я поважав і поважаю цих людей. Вони стали такими, якими вони є. У 1990-ті було складніше, ніж зараз. Потрібно було виживати: нові правила спілкування з людьми, нові правила бізнесу, переродження багатьох питань” [Україне нужны, s. a.]. А от інший депутат від цієї партії В.Струк пропонує висунути групу “Бутирка” на конкурс Шевченківської премії [Получит ли, s. a.]. Він великий шанувальник не лише “Бутирки”, а й “Лісоповалу”, запрошує колективи на свій виборчий округ, співає з ними разом. Струк вважає, що українську молодь потрібно вчити на прикладах подібних до Сашка Білого — кіногероя із серіалу “Бригада”. Про самого Струка пишуть, що у 1990-ті роки політик розпочинав в угрупованні Доброслава (убитий 1997-го); від зв’язків із криміналітетом Струк не відмовляється. Свої пригоди в ті “лихі” роки описує афористично: “Я займався раніше бізнесом, — говорить Струк, — і коли до мене хтось ліз, я бив по руках. А потім вони бігли і скаржилися на мене... Я його наздоганяв, так би мовити, і бив по руках до того моменту, щоб він уже не ліз до мене більше” [Струк, s. a.]. Тепер луганчанин працює в бюджетному комітеті Верховної Ради. І Пресман, і Струк, і багато інших політиків з ядра Партії регіонів цілком щирі у своїх заявах і думках, вони не бачать сенсу приховувати свою історію і позицію. Ми — сильніші, ми — переможці, яких не судять, звучить рефреном у їхніх висловленнях. І потім, народ на Сході та Півдні України їх любить, разом з ними з задоволенням слухає і “Лісоповал”, і “Бутирку”, і підспівує їм і готовий знов і знов віддавати за них свої голоси на виборах.

Загалом це “інші” люди; важливо зрозуміти, що мотиваційна сфера, уявлення про засоби досягнення мети, світогляд у них інший і таким залишається назавжди, хоч би яких висот вони досягли. І в політику ці люди бу-

дуть себе вести виходячи зі своєї внутрішньої сутності, особливо у складних і критичних ситуаціях.

“Злам старої державної машини” чи “приватизація”?

Головне питання будь-якої революції — це питання про владу. У рамках “кримінальної революції” воно було остаточно розв’язане 2010 року, і за минулі роки були здійснені або завершені численні латентні перетворення, за якими можна судити про модель кримінального суспільства.

Успіх захоплення держави був зумовлений політичною корупцією, що увиразнилася. У боротьбі за владу застосовували коктейль із демократичних процедур і кримінальних практик: вибори за мажоритарними округами та підкуп виборців, придбання за солідний внесок місця в партійному списку, купівля посади в апараті виконавчої влади і, зрештою, заснування своєї партії та щедра її фінансування шляхом відмивання кримінальних грошей. Партія — це вже реальний інструмент для виконання надзавдання — привести регіональну кримінальну еліту до влади в загальнонаціональному масштабі. Успіху сприяли відомі геополітичні реалії України; найняті політтехнологи вправно розкручували українофобські та проросійські настрої на Сході, встромляючи клин за принципом “розділяй і владарюй”. Зауважимо, що “кримінальна еліта” індіферентна до ідеологій, вона легко може розігравати карту як “націоналізму”, так і “інтернаціоналізму”, при цьому ставитися до ідеології як до інструменту для контролю над масами. Ідеологічний вакуум згодом став заповнюватися парадоксальною сумішшю православ’я і радянської з удаваною ностальгією за недавнім минулим. Це забезпечувало електоральний приріст і робило криміналітет “своїми хлопцями”, патріотами на відміну від демократів, які продалися Америці. При цьому мало кому спадає на думку, що такі суб’єкти навіть за відносно “добрих” брежнєвських часів усі поголовно сиділи б у в’язницях, а раніше — були б розстріляні як експлуататори та контрреволюціонери.

Вони мали опанувати складну державну машину, і тут могли бути різні шляхи та підходи. Свого часу В.Ленін, розмірковуючи про тактику більшовиків у розпочатій революції, висунув радикальний план зламу старої державної машини [Ленін, 1961]. До речі, з точки зору царського уряду Ленін і більшовики розглядалися як небезпечні кримінальники (і багато революціонерів були такими за фактами своєї біографії та досвіду відбування покарань). Ленін інстинктивно не довіряв колишнім чиновникам і апаратам старого режиму; вони були пов’язані взаємною солідарністю та підтримкою, моральними “забобонами”, що обмежували політ революційної думки стосовно гасел “грабуї награвоване” або “червоний терор”. Передбачалося цілком розвалити колишню державу і вже на “порожньому місці” встановити державу диктатури пролетаріату. На практиці це означало: масове звільнення чиновників, службовців, військових, а потім уведення радянських інституцій. Радянські установи втілили в собі найгірші аспекти бюрократичної системи і до того ж кількаразово перевищували за чисельністю апарат царського режиму. Зрештою на службу було запрошено звільнених “спеців”, і установи почали нагадувати старорежимні інституції. Загалом

шлях виявився складним і не зовсім удалим, диктатуру пролетаріату нагадувала хіба що символіка, оформлення та зовнішні атрибути “присутственних мест”. У заочному спорі Маркса і Бакуніна виграв другий. Теоретик анархізму попереджав щодо бажання Маркса мати попервах особливу державу диктатури пролетаріату: шойно робітники захоплять кабінети влади й повсідаються в крісла, вони себе проявлять як держиморди і махрові бюрократи. Так і сталося.

Альтернативним ленінському шляху є спосіб “приватизації” державного апарату, включно з поліцією та армією. У такий спосіб діяли націонал-соціалісти в Німеччині; державу після відомих подій 1933 року вони розглядали як законну здобич, з якою можна поводитися на власний розсуд. М.Вебер на початку ХХ століття роз’ясняв, що за доби модерну вводиться система “легального панування”; в її рамках бюрократія — це політично нейтральна верства, що слугує закону, суспільству загалом, а не особистостям, правителям чи приватним інтересам [Вебер, 1998]. Але так буває тільки в демократичному суспільстві, де реально діє принцип поділу влади. І хіба гітлерівці читали Вебера? Вони підкорили своїй волі всі державні служби, поліцію й армію, зробили державний апарат інструментом партійної політики.

Шляхом “приватизації” після політичної перемоги на виборах просувалася “кримінальна еліта” в Україні: міліцію, прокуратуру, суди, податкову інспекцію й інші державні інститути вона почала розглядати як партійну власність. Демократичні інститути і процедури виявилися незахищеними перед тиском криміналітету. Саме захоплення, або “приватизація”, державного апарату було безкровним і тихим: численні “гордовиті” голови суддівських, міліцейських, прокурорських, військових і цивільних службовців державної машини мовчки схилювалися перед новою владою. Загалом навіть не довелось радикально змінювати кадри. Та й звідки в мафії стільки кандидатів? У тюремній моделі суспільства, що її “кримінальна еліта” інтуїтивно вважає найправильнішим і найдосконалішим устроєм будь-якого соціуму, до правлячої верхівки могла входити купка ув’язнених, але вона вправно нав’язувала свою волю всім баракам і підрозділам. До речі, модель тоталітарної системи будується за принципом матрешки, де найменша фігурка контролює будь-яку більшу. У радянському режимі керманіч контролював політбюро, політбюро — центральний комітет правлячої партії, центральний комітет — регіональні та республіканські партійні апарати, ті, своєю чергою — численні первинні та низові партійні структури, і паралельно всі партійні апарати розпоряджалися будь-якими державними й адміністративними органами влади. Виходить, що буквально невелика купка людей, якщо створено відповідну структуру, може управляти багатомільйонним соціумом. Чи не за таким принципом побудована політична система сучасної України? І тоді глава п’ята конституції України стає суто декларативною, і вся конституція має не більший сенс, ніж, наприклад, знаменита сталінська конституція 1936 року, що обіцяла різноманітні громадянські права і свободи радянським людям за доби “великого терору”. “Кримінальне суспільство” за визначенням не може бути відкритим, демократичним і правовим. Воно швидко еволюціонує до авторитаризму і тоталітаризму, моделі поліцейської дер-

жави, де правоохоронцям відведено роль маріонеток, мотузочки від яких тримає у своїх руках “кримінальна еліта”.

Нова ситуація містила елементи куражу і сюрреалізму: ті, хто вчора ховався і бігав по дахах від людей у шинелях, тепер владно і розкуто віддавали свої накази і ділилися з власниками шинелей і портупей життєвими мудростями і наставляннями. Реалізація кримінального порядку з допомогою правоохоронної системи — це унікальний внесок України в історію соціальності. Насправді було укладено суспільний договір: держслужбовцям були дозволені численні “вольності” в обмін на лояльність. Політика батога і пряника полягала в тому, що неугодний службовець може в один день втратити свою посаду і навіть перетворитися на підозрюваного й обвинувачуваного за будь-яким вигаданим або реальним обвинуваченням, а “пряник” — це узаконене право на корупцію, за яку “нічого не буде”, якщо дотримуватися встановлених “понятій”. І що цікаво: жодний службовець, хоч би яким високоставленим він був, не відмовився публічно від своєї долі. Зрештою вона не така й гірка, якщо ігнорувати моральні почуття.

“Приватизація” державної влади відбувалася пощаблево. Принаймні масштабний експеримент спершу був здійснений в Донбасі, де на початку 2000-х років усі чотири гілки державної влади міцно тримала у своїх руках “кримінальна еліта”, і навіть підлітки в школі твердо знали, що головним в області є Рінат Ахметов, який формально жодної посади не обіймав. Афористичне гасло “Усе буде Донбас” відповідало плану наступного етапу із завоювання Києва і всієї України. Треба зазначити, що центральний державний апарат унаслідок своєї продажності, короткозорості й анемічності дивився крізь пальці на загрозу зі Сходу. “Приватизація” держапарату кримінальним угрупованням, хоч би якої сили воно було, ніколи не могла б реалізуватися без підтримки або мовчазної згоди правлячого класу (так, до речі, було й у Веймарівській Німеччині). За умов українського транзиту відбувався нечуваний процес конвергенції, коли колишні рекетири, кримінальні авторитети, картярі і “наперсточники” перетворювалися на політиків, а політики перших років незалежності трансформувалися в напівкримінальних тіньових ділків. Безумовно, перші доклали чимало зусиль, щоби змінити свій габітус, вдягли європейські костюми від відомих кутюр’е, що приховують наколки, розширили лексикон, підхопили деякі ідеї, котрі їм видавалися правильними, змінили спосіб життя, вчилися не озиватися на прізвиська тощо. А другі — хоч і не вдягли малинових піджаків, але прикрасили свою мову блатним лексиконом, а найголовніше — запозичили кримінальні практики аж до замовлення на вбивство. Так склався вже кримінальний правлячий клас, і коли вчорашні комсомольці, червоні директори та міліцейські чини масово вступають у правлячу партію, ядро якої становить регіональна кримінальна еліта, то це не стрибок зі стратосфери, а закономірний результат криміналізації суспільства і правлячого класу. І хіба не стара гвардія відчинила двері в політику й у столицю для енергійних і щедрих на гроші хлопців із провінції?

Існує також третій шлях оволодіння державною машиною — “плавне приховане проникнення”, що його використовували свого часу сицилійська мафія і Коза Ностра у США. Історик сицилійської мафії Джон Дікі пише:

“...мафія зовсім не є альтернативним урядом: вона існує, проникаючи в державні структури і використовуючи силу і слабкість держави у власних інтересах” [Дикки, 2005: с. 24]. Цим шляхом ідуть злочинні синдикати, як правило, в окремих регіонах, де мафія має великий вплив. Така тактика, без сумніву, використовувалася в Україні на певних етапах “кримінальної революції”. Її “герої” інфільтрувалися в представницькі та виконавчі органи державної влади і місцевого самоврядування, делегували туди своїх довірених осіб або корумпували частину політиків та управлінців. Зрештою “кримінальна еліта” цілком підкорила своєму впливу донецький регіон, використавши його як плацдарм для оволодіння Києвом і Україною.

Кримінальні проєкції

Останні роки були відзначені тим, що в тіньовій сфері українського суспільства ініціювалися процеси, які, на мій погляд, підтверджують гіпотезу “кримінального суспільства”. Вони розгорталися достатньо цілеспрямовано й енергійно, але приховано, без фанфар і PR-супроводу. Я виходжу з того, що автори і планувальники новітніх соціальних технологій обмежені у своєму світогляді архетипами і традиціями кримінального світу. Інтуїтивно вони вважають тюремний порядок і неформальні кримінальні інститути найкращим способом устрою соціального світу. Цілком логічно можна очікувати, що запущені приховані процеси відображають первинні настанови кримінального мислення. Розкрию кілька “таємниць” кримінального суспільства по-українському, виходячи зі своїх спостережень і розуміння тенденцій.

Проєкція 1. *Інституціоналізація корупції і принцип “общака”.* Масова так звана низова корупція і корупція привілейована, у тому числі політична, у стислі терміни зазнали переосмислення й упорядкування. Народилася ідея об’єднати корупцію з “общаковим” принципом, зробити її стрункою і системною з виходом грошової готівкової маси на самий верх. “Общак” — це чорна кримінальна каса, запроваджувана у в’язницях і таборах, а згодом і на волі для підтримання кримінальників. Вона наповнювалася за рахунок солідарних добровільних внесків злочинців, і обов’язково вводилася посада наглядача “общака”. У “чорних” зонах всі без винятку сидільці мали відраховувати в “общак” певний відсоток від посилок, карткових ігор. Засоби з “общака” витрачали за рішенням злочинських сходок. Крадіжка з “общака”, розтрата коштів, так зване “крисятничество” вважалися великими провинками перед кримінальною спільнотою, що могли каратися смертю.

Отже, все геніальне насправді доволі просте. У країні придушється неконтрольована і невідзвітна корупція, потоки грошей мають набути висхідного характеру, а не застрягати в кишенях жадібних чиновників. Щоправда, останні мають право на свою “доляшку” як мотивацію до корупційної діяльності. Так корупція перетворювалася з інструмента незаконного і таємного збагачення на форму податку, гроші від якого в чистому вигляді перекачують у кишені “кримінальної еліти”. Сплачувати повинні всі, а не тільки прямі хабародавці. Сьогодні в Україні практично кожна трансакція, купівля, чек у супермаркеті або квадратний метр житла містять корупційну

складову (розгадка того, що в бідній Україні ціни, як у Європі). Корупційні платежі закладаються в собівартість продукції та послуг і розмазуються по всьому населенню подібно до радіоактивних ізотопів від Чорнобильської АЕС. Серйозне ноу-хау полягало в тому, щоб побудувати корупційні “общаки” за відомчим і територіальним принципами.

Відомча форма означає, що всередині міністерства, у низових організаціях і структурах ведеться напружена корупційна робота, а гроші піднімаються через керівників або уповноважених осіб нагору. Форми та способи корупції були максимально розширені: традиційні хабарі доповнювалися продажем службових посад, нагород, сертифікатів, відкатами за ліцензії, відшкодування ПДВ, платою за дозволи на будівництво чи бізнес, видачу державних актів, паспортів тощо. Звісно, корупційні потенціали правоохоронних і, наприклад, освітніх структур неоднакові, й, очевидно, це враховується при постановці планових завдань. Таким чином, виник ланцюг корупційних пірамід різного обсягу грошової маси і способів наповнення їх. Чи ведеться боротьба з корупцією? Так, і цілком логічно вона вкладається в рамки загальної парадигми — ліквідовуються стихійні корупціонери й ті, хто спокусився щось недовкласти в “общак” (“крисятничав”). Голови селищних рад, дільничні інспектори, рядові викладачі вишів і подібний контингент іноді підлягають кримінальній відповідальності, утверджуючи в решти загалу думку про необхідність дотримуватися встановлених правил. Широка і безкарна, тобто фактично інституціональна корупція, поза сумнівом, розкладає суспільство, одночасно зміцнюючи соціальну базу “кримінальної еліти”. Утягнені в орбіту корупційної діяльності чиновники, службовці, правоохоронці відчують вигоди свого становища; бояться відповідальності й втрати хлібних місць у разі падіння режиму. Вони та їхні сім’ї — відданий електорат правлячої на таких засадах партії і провідники її політики.

Проекція 2. Феномен “смотрящих”. Жоден “общак” не може прирости і функціонувати без людини, яка стежить за його наповненням, веде фінансовий облік, звітує перед тими, хто її уповноважив. Звісно, призначення і розміщення таких людей — це державна таємниця. Але рано чи пізно все стає явним, або щось трохи відкривається принаймні на півдвойма. Восени 2013 року в Україні вибухнули скандали, пов’язані з так званими “смотрящими”. Один з них такий собі Анісімов Євген Олександрович (кримінальне прізвисько — Анісім) був відомою і публічною фігурою Запоріжжя, до арешту вільно спілкувався з першими особами області та міста, міліцейським начальством, і всі його знали як “смотрящего” над регіоном. У 1990-ті роки ним було створено розгалужену злочинну організацію із силовим і контррозвідувальним прикриттями, економічним блоком [Анісімов, s.a.]. У сучасному Запоріжжі Анісім створив складну багатоярусну технологію рекету, мав зв’язки з нардепом від ПР Іванющенком, не приховував, що фінансово підтримує Партію регіонів; як стверджують журналісти, жодне кадрове призначення або дозвіл на бізнес не обходилися без його згоди. “Даниною обкладені всі підприємства Запорізької області. Причому схема поборів державно-мафіозного угруповання в Запорізькій області вибудована унікальна. Бізнесмени сплачують бандитам за кількома статтями: 1. За

“дах” — щоб захистити бізнес від “наїздів”. 2. За ведення фінансово-виробничої діяльності: кожне підприємство може повернути собі ПДВ тільки за умови роботи через фірму, названу Анісімовим, — причому за повернення ПДВ бандити забирають 25%! 3. Підприємства можуть здійснювати обов’язкові платежі, необхідні для їхньої життєдіяльності, — у комунальні підприємства, за видачу ліцензій, дозволів тощо тільки за умови використання посередників, яких призначив Анісімов. 4. Цілі галузі малого бізнесу, пов’язані з тіньовим обігом готівки, перейшли під повний контроль структур “Анісіма” — маршрутні перевезення, торгівля на базарах і в кіосках, паркування. 5. Заганяючи економіку області в тінь, Анісімов забезпечує виведення коштів із легального обігу і з бюджетів усіх рівнів у свої конвертаційні центри. Тільки його контора має можливість нелегально перетворювати на готівку фінансові кошти. Чорний кеш, що його вибивають із бізнесу, одразу легалізується” [Страх, s. a.]. Його арешт був сприйнятий бізнесменами міста ледь не як день визволення міста, натомість мер Запоріжжя й архієпископ Лука виступили на захист “смотрящего”... [За запорожского “смотрящего”, s.a.].

Отже, зрештою й вилізли вушка так званого територіального “общака”. До нього за планом архітекторів української “кримінальної спільноти” збирають данину із суб’єктів бізнесу, не пов’язаних єдиним відомством чи міністерством. Очевидно, у “общак” робили свої внески і кримінальні угруповання. Але ситуація виглядає неймовірно кумедною. Адже добре відомо, що будь-який кримінальний “общак” і його “смотрящий” — фігури таємні, про їхнє існування колись хіба що могли здогадуватися оперативні співробітники кримінальної міліції, прислуховуючись до повідомлень агентури. Виходить, що “общакова” практика від недавніх часів була якісно видозмінена і як матриця накладена на регіони України. Таким чином, у стислий період виникла паралельна структура оподатковування бізнесу (і побічно всіх громадян), а гроші без банківського обліку прямісінько відправлялися в чиїсь дуже великі кишені. Офіційних коментарів і роз’яснень ситуації з боку офіційних осіб стосовно подій у Запоріжжі не було. Воно і зрозуміло, адже “смотрящі” — це на місцях представники “кримінальної еліти”, котра здійснює подвійне управління державою як у її видимій частині, так і в невидимій.

В Одесі, за повідомленнями ЗМІ, аналогічною фігурою є Іван Іванович (Аврамов), без якого не вирішується жодне важливе питання в області. Іван Іванович тісно пов’язаний з однією із ключових фігур донецького угруповання і депутатом від ПР Юрієм Іванющенком (Юра Єнакієвський). Обидва входять до числа найбагатших людей України [Таємничий, s.a.]. Утім, це ж той самий Іванющенко, що й у випадку з Анісімом! Чи не він є куратором від “кримінальної еліти” територіальних “смотрящих” і “общаків”?

Проекція 3. *А чи збираються “сходки” і що на них вирішують?* Інститути кримінального світу будуть неповними без “злодійської сходки”, або так званого сходняка. У філософії криміналітету він посідає чільне місце, і не може існувати завершена кримінальна система без “таємної вечери” злодіїв або авторитетів. Єдиновладдя традиційно не вітали в кримінальному середовищі, найважливіші рішення завжди вимагали схвалення від свого роду

колегії, куди могли входити тільки генерали злочинного світу, “зłodії в законі”. Чи такої проекції в державній системі сучасної України немає? Звісно, будь-яка “сходка” — це за визначенням суто таємна нарада лідерів кримінального світу, на яку ніколи і за жодних умов не допускали сторонніх. Природно, ніяка інформація не просочується. Але є вагомі непрямі ознаки, що така процедура має місце. Останніми роками жодного важливого рішення не ухвалювали публічно, навіть пенсіонерки перестають слухати трансляції зі стін Верховної Ради на своїх кухнях: не цікаво, жодної інтриги, все вирішено. Минули ті часи, коли в парламенті спалахували жаркі дискусії, і могло відбутися ситуативне голосування; виступи ораторів перетворилися на розмову глухого з німим. Рада потрібна як машина для голосування й легітимації того, що вже вирішено. Засідання Кабміну проходять за таким самим сценарієм. За радянської доби Верховні Ради також працювали за схожою схемою, але всі розуміли, що рішення ухвалюються в центральному апараті партії і на засіданнях Політбюро. Це були офіційні й усім зрозумілі інститути колишньої політичної системи. А в наш час? Де знаходиться реальний центр прийняття рішень? Хто й у якому форматі проводить таємні (від суспільства) зустрічі? Наскільки широким є коло осіб, які ухвалюють доленосні рішення? І як усе виглядає зовні? Під коньяк і шашлик, російський шансон, із веселим матюком домовляються між собою члени синкліту, а потім запрошують прокурорських і суддівських чинів, профільних міністрів, і їм дають вказівки стосовно розподілу фінансів, або — кого посадити за ґрати, а кого помилувати?

Проекція 4. “Понятія” як закон і закони “по понятіях”. Відносини в кримінальному середовищі регулюються власними кодексами поведінки, причому головна функція їх суто інструментальна: дисциплінувати і згуртовувати спільноту, забезпечувати її від зрадництва і витоків інформації. І сицилійська мафія, і китайські тріади, і японська якудзу, і так звана російська мафія, попри великі історичні й архетипічні відмінності, можуть похвалитися близькістю “основного закону”, за яким живуть члени злочинних організацій. Одначе й у цій сфері не без змін. Пішла, мабуть, назавжди епоха класичного “зłodійського закону”, який робив професіональних злочинців на просторах колишнього СРСР свого роду чернечим орденом самітників. Численні його норми відкинуто або радикально переглянуто. Українське суспільство цілком сприймає і криміналітет, і кримінальну субкультуру, і кримінальні капітали. Так навіть самоізолюватися і вести аскетичний спосіб життя? І “кримінальна еліта” не бажає перебувати у кримінальному підпіллі: сміливо крокуючи в публічні сфери економіки і політики, вона, чого і треба було очікувати, тягне за собою шлейфи “понятій”.

Нині чинний “основний закон” мафії спростився і став утилітарним: залишаються правила чесної гри щодо “своїх” і дозволяється практично все стосовно “фраерів”, “лохів”, “козлів”. “Не по понятіях” кидати своїх на гроші, “крисятничати”, порушувати слово, дане “пацану”, не робити внесок в “общак”, залучати у свої внутрішні розборки ментів, коментувати на пресу розборки тощо. Але цілком “по понятіях”, наприклад, відібрати бізнес у “лоха” або порушити обіцянку, дану бізнесмену щодо охорони його підприємства, коли укладався договір “кришування”. У цьому ми переконали-

ся, збираючи емпіричний матеріал з міжнародної теми “Організована злочинність в Україні”. Члени однієї із кримінальних груп жваво і з гумором розповідали, як вони спритно “розводили” своїх бізнесменів, котрих брали під “кришу” [Рущенко, 2002: с. 39–40].

Але можливо, “поняття” залишилися як внутрішній кодекс для “кримінальної еліти” і не мають широкої проєкції на суспільство? Ні, шлейф “понятій” вже встиг огорнути Україну. Передусім “поняття” кореспондують чиновничій братії, корупціонерам, тіньовому бізнесу і капіталу. В ідеалі — все тіньове соціальне життя має бути перебудоване “по поняттях”. “Поняття” вищі за українські закони, воля “кримінальної еліти” — абсолютний імператив, усі гілки влади мусять її виконувати. І, звісно, це стосується самої “кримінальної еліти” у своїй новій іпостасі легальних підприємців, політиків і державних діячів. “По поняттях” тут не здавати своїх (якщо є загроза карного переслідування або, наприклад, вимога відставки уряду під тиском опозиції), не забирати один в одного бізнес, не вести публічних дискусій на партійні теми, не визнавати відкрито помилки, дотримуватися видимості монолітності та непохитності. І ми бачимо, ставки “понятій” зростають. “По поняттях”, наприклад, “кинути” європейських політиків і глав держав (на величезне здивування останніх), адже вони, зрештою, — це ті самі “фраєри”, і соромитися не доведеться.

А якщо член кримінальної спільноти порушить “поняття”? Раніше за порушення “понять” карали традиційним шляхом, використовуючи кримінальне насильство, а в наш час провинця віддають на розтерзання закону, диктуючи “законові” волю “кримінальної еліти”. Вельми показовою є історія одесита Маркова, який втратив мандат народного депутата, а потім був заарештований, незважаючи на те, що входив до фракції правлячої партії. Марков (Марадона Челентано), за даними СБУ, входив до складу різних ОЗУ, неодноразово був затриманий органами правопорядку. Марков — типовий фігурант із лав “кримінальної еліти”, що захопила владу в державі, хіба що він не є донецьким... Типовою є структура біографії: є чіткі відомості до початку 1990-х років, потім прогалини, і нарешті, наприкінці 1990-х з’являються знову чіткі дані щодо політичної і бізнес-діяльності [Марков, s.a.]. Ми, напевно, ніколи не дізнаємося, що саме зробив Марков не так і за що на нього образилися “пацани”, але цілком очевидно, що його обвинувачення не відображає суті його “провини”. Чорний гумор ситуації полягає в тому, що йому офіційно інкримінується хуліганство, що виявилось в побитті громадян Одеси, учасників пікету проти спорудження пам’ятника російській імператриці. “По поняттях” за це потрібно видати нагороду, натомість Маркова закрили у в’язниці за інцидент п’ятилітньої давнини! Демонстративне покарання Маркова — це сигнал “своїм” про те, що “поняття” порушувати нікому не дозволено. Я акцентую увагу на тому, що правоохоронні органи втягнені в гру “по поняттях”. Їх використовують для внутрішньомафіозних розборок.

Проєкція 5. Кримінальний терор. Чим відрізняється мафія як бізнес-корпорація від звичайних економічних структур? Тим, що вона використовує насильство як інвестицію, навіть якщо займається легальним бізнесом. Але якщо поле діяльності — вся держава, то виникає спокуса використовувати

вати кримінальне насильство, наприклад, з метою політичної боротьби й усунення конкурентів. Цим прийомом користувалися раніше злочинні латиноамериканські режими, створюючи таємні організації, так звані ескадрони смерті, які жорстоко розправлялися з дисидентами і неугодними особами. В Україні кримінальний терор застосовували в “лихі 1990-ті”, коли групи рекетирів установлювали контроль над ринками, бізнесменами, залякуючи підприємців та обивателів. Проекція цієї форми кримінальної активності раптово вочевиднилася останніми роками. Перший випадок застосування цієї технології був зафіксований у Харкові в грудні 2006 року, коли керівники міськради, які мають міцні й давні зв’язки із криміналітетом, “підтягли” на розборку зі своїми опонентами групу спортсменів і кримінальників. Ліквідували будівельний майданчик під супермаркет, що його мали будувати політичні конкуренти. Події відбувалися, так би мовити, серед білого дня; вони були зняті на відео. Цікаво, що на місці конфлікту знаходився спецпідрозділ МВС “Беркут”, який самоусунувся і не став перешкоджати атаці “спортсменів” і насильницьким діям [СБУ, s.a.].

Харківський досвід був розцінений як позитивний, і згодом у залаштунковому “генеральному штабі”, очевидно, вирішили поширити досвід у масштабах держави, тобто мовою соціологів — запровадити соціальну технологію. Резерви кримінальної шпани обмежені, до того ж їхні обличчя “засвічені” і є в оперативних підрозділах. Було зроблено ставку на спортсменів, що цілком відповідало духу 1990-х. Тоді зі спортивних товариств, із секцій боксу і боротьби рекрутувалися добровольці у кримінальні бригади. “Спортсмени” мали характерну зовнішність, полюбили тренувальні костюми, кросівки, сповідували культ фізичної сили, нерідко відмовлялися від алкоголю і становили реальну силу в руках організаторів рекетирського руху. Фігуранти “кримінальної революції на асфальті” жили недовго, і нібито до початку 2000-х саме явище зникло. Чи воно перетворилося на архетип свідомості? Так чи інакше, чиясь невидима рука швидко створила в українських містах мережу бійцівських клубів як абсолютно легальних структур за широкої підтримки місцевих органів влади, міліції, товариства “Динамо”. Вони і стали місцем, звідки рекрутуються так звані тітушки. Навіщо режиму, який має у своєму розпорядженні слухняну каральну машину, напівзабута форма насильства? У деяких випадках міліцію використовувати незручно, коли йдеться про відвертий криміналітет, незаконне насильство, залякування громадськості. Наприклад, малочисельний мирний пікет легко зносить група “спортсменів”, яким надано право відпрацювати прийоми рукопашного бою на живих людях. Уночі підпалюють автомобілі активістів, здійснюють акти вандалізму, напади на штаби опозиції та організаторів громадянських протестів. Звісно, із противниками можна розібратися й по-іншому, наприклад, з допомогою “чесних” і “неупереджених” судових інстанцій. Але терор має важливу наочну і виховну функцію, він має вселяти жах і виклипати у пересічних громадян відчуття безпорадності.

Проекція традиційних кримінальних інститутів і технологій на великий соціум свідчить про кілька речей. Кримінальний правлячий клас позбавлений соціальної фантазії і вибудовує суспільство за тюремним зразком, у їхній свідомості домінують звичні архетипи, що й накладаються на соціаль-

ну реальність. Поряд з офіційними і публічними інститутами створюється паралельний соціальний світ, саме він і має забезпечити реалізацію головних цілей: влада і гроші. Відтак, ідеться вже не просто про “кримінальну окупацію”, а, образно кажучи, про кримінальну перебудову самих стін і перекриттів усередині будівлі українського суспільства. Ясна річ, у великій справі не уникнути “кострубатостей”: опозиція, Європа, майдани, громадянські рухи, націоналісти, інтелектуали-розумники заважають завершенню тюремного проекту. Зрештою, увиразнилася суперечність між кримінальним правлячим класом, корумпованим держапаратом і громадянським суспільством. І, здається, що в найближчі роки саме ця суперечність стане вирішальною силою розвитку політичної ситуації в Україні та вибору вектора майбутнього.

Джерела

Анисимов Евгений Александрович [Электронный ресурс] // Политрада — все по полочкам : досье. — Режим доступа : <http://politrada.com/dossier/personne/id/3878>.

Вебер М. Три чисті типи легітимного панування / Макс Вебер // Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / пер. з нім. О. Погорілій. — К.: Основи, 1998. — С. 157–172.

Горшенков Г.Г. Преступность, ее организованность и криминальное общество / Г.Г. Горшенков, А.И. Долгова. — М.: Рос. криминолог. ассоциация, 2003 // Сборник научных трудов юридического факультета; вып. 4. — Сыктывкар: Изд-во Сыктывкар. ун-та, 2005. — С. 262–266.

Дикки Дж. Коза Ностра: история сицилийской мафии / Дикки Дж.; пер. с англ. — М.: Изд-во Эксмо; СПб.: Мидгард, 2005. — 512 с.

Долгова А.И. Преступность, ее организованность и криминальное общество / Долгова А.И. — М.: Рос. криминолог. ассоциация, 2003. — 572 с.

За запорожского “смотрящего” Анисимова заступились “высшие силы” [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.nr2.ru/zapozozhia/467613.html>.

Зиммель Г. Как возможно общество? / Г. Зиммель // Социологический журнал. — 1994. — № 2. — С. 101–114.

Кузин С. Донецкая мафия: антология / Кузин С. — К.: Полиграфкнига, 2006. — 304 с.

Ленин В.И. Государство и революция / В.И. Ленин // Полное собрание сочинений. — 5-е изд. — М.: Госполитиздат, 1962. — С. 1–120.

Марков Ігор Олегович [Електронний ресурс] // Вікіпедія : Вільна енциклопедія. — Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Марков_Ігор_Олегович.

Получит ли группа “Бутырка” Шевченковскую премию? [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.bolshoyvopros.ru/questions/576605-poluchit-li-gruppa-butyрка-shevchenkovskuju-premiju.html>.

Рущенко И.П. “Криминальная революция” как социетальный фактор / И.П. Рущенко // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2008. — № 3.

Рущенко И.П. Система внешней регуляции поведения членов ОПГ: идеология и институты преступного мира / И.П. Рущенко // Организованные преступные группы в Украине: традиционное и типичное (социологический очерк) : [моногр.] / под общ. ред. А.Н. Ярмышы. — Харьков: Нац. ун-т внутр. дел, 2002. — С. 10–72.

СБУ: Беспорядки на улице Клочковской в Харькове были заранее организованы [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://podrobnosti.ua/criminal/2007/01/17/386773.html>.

Страх и ненависть в Запорожье: потерпевший “смотрящий”? [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://lb.ua/news/2013/09/06/224400_strah_nenavist_zaporozhe.html.

Струк Владимир Алексеевич [Электронный ресурс] // Генштабъ. — Режим доступа : <http://genshtab.info>.

Таємничий Іван Іванович: штрихи до портрета “смотрящого” за Одеською областю [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ipress.ua/mainmedia/taiemnychyu_ivan_ivanovych_shtryhy_do_portreta_smotryashchogo_za_odeskoju_oblastyu_32053.

Україна — лідер з поширення корупції у Європі [Електронний ресурс] // Transparency International. — Режим доступу : http://ipress.ua/news/dlya_yanukovycha_borotba_z_koruptsiieyu_tse_bagato_horoshyh_sliv_i_malo_dii_the_financial_times_32586.html.

Украине нужны криминальные авторитеты — депутат ПР [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://thekievtimes.ua/society/223311-ukraine-nuzhny-kriminalnye-avtoritety-deputat-pr.html>.

Цейтлин Г. У нас построено криминальное общество? / Г. Цейтлин // День. — 1999. — № 243, 30 груд.

Шур Э.М. Наше преступное общество (социальные и правовые источники преступности в Америке) / Шур Э.М. ; с предисл. и под ред. В.Н. Кудрявцева ; пер. с англ. — М. : Прогресс, 1977. — 326 с.